

ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ ДИЗАЙНУ І МИСТЕЦТВ

Факультет	Образотворче мистецтво	Рівень вищої освіти	перший
Кафедра	Кафедра монументального живопису	Рік навчання	4-й
Галузь знань	02 Культура і мистецтво	Вид дисципліни	Нормативна
Спеціальність	023 Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація	Семестри	8

СУЧАСНА ПРАКТИКА І НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ
МОНУМЕНТАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА

Семестр II(8) (весна 2025)

27 січня — 5 квітня

Викладач	Котляр Євген Олександрович, професор, кандидат мистецтвознавства
E-mail	eugeny.kotlyar@gmail.com kotlyar.yevgen@ksada.org
Заняття	За розкладом, он-лайн заняття у ZOOM та/або Googl Meet 4САММ21-1: П'ятниця 9:50 – 12:20 4САММ21-2: Четвер 13.00 – 15:30
Консультації	Дата проведення узгоджується з групою і повідомляється заздалегідь
Адреса	Корпус 1, вул. Мистецтв, 8
Телефон	050 699-37-39 – Котляр Є.О.

ПРАВИЛА ВИКЛАДАЧА

Під час занять необхідно вимкнути звук мобільних телефонів як студентам, так і викладачу. Аудиторна робота регламентується викладачем в залежності від теми, типу лекційного спілкування та практичної роботи. Вітається власна думка з теми заняття, аргументоване відстоювання позиції. У разі відрядження, хвороби тощо викладач має перенести заняття на вільний день за попередньою узгодженістю зі студентами.

КОМУНІКАЦІЯ З ВИКЛАДАЧЕМ

Заняття онлайн в зумі є офіційним каналом комунікації з викладачем.

Розклад: 4САММ21(1): П'ЯТНИЦЯ - 9:50-12:20; 4САММ21(2): ЧЕТВЕР - 13:00-15:30.

Посилання:

<https://us05web.zoom.us/j/82505409911?pwd=9DNpNIWp5oDGYoSQlCfjEGMQjHExx6.1>

Ідентифікатор конференції: 825 0540 9911

Код доступу: HxKdR4

Комунікація із викладачем під час занять, або поза заняттями можлива у месенджерах. Поза заняттями офіційним каналом комунікації з викладачем також є електронне

листування. Умови листування: 1) в *темі* листа обов'язково має бути зазначена назва дисципліни (скорочено – Композиція); 2) в полі тексту листа позначити, хто звертається – анонімні листи розглядатися не будуть; 3) файли підписувати таким чином: *прізвище_завдання*. Розширення: текст – *doc, docx*, ілюстрації – *jpeg, png, pdf*.

ПЕРЕДУМОВИ ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ

Дисципліна має обов'язкові передумови для вивчення, оскільки поєднує лекційні і теоретичні заняття й завдання із практичними. При виконанні теоретичних завдань студенти використовують комплекс знань з фундаментальних гуманітарних дисциплін «Історія зарубіжного мистецтва», «Історія української культури і мистецтва», «Історія монументального мистецтва», «Сакральне мистецтво», а при виконанні практичних завдань – комплекс знань, вмінь та навичок з фахових дисциплін, «Рисунок», «Академічний живопис», «Кольорознавство», «Робота в матеріалі». Вони дозволяють студентам орієнтуватись у питаннях термінології, теорії, історії і сучасних тенденцій мистецтва, отримати навички вільного використання різних стилістичних напрямків мистецтва у творчості.

Лекції і практичні заняття (можливо як короткі майстер-класи) проводять викладачі кафедри й запрошені спеціалісти. Якщо студент не отримав достатню попередню профільну підготовку, перед початком вивчення дисципліни він має отримати додаткові теми для опрацювання матеріалу, пов'язаного з загальною тематикою курсу, для ознайомлення та навчання.

НАВЧАЛЬНІ МАТЕРІАЛИ

1. Котляр Є. Харківські монументалісти: горизонти сучасної школи. *Образотворче мистецтво*. Київ: Національна спілка художників України, 2006. № 3. С. 86-91.
2. Скляренко Г. Я. Художник і місто: Проблеми формування архітектурно-художнього ансамблю. Київ, 1990.
3. Cristian Campos. 1000 Ideas for Graffiti and Street Art: Paco Asensio, 2010.
4. Walled City. The Art of the Mural. Berkeley: Sandu Publishing, 2017.

ПОСИЛАННЯ НА МАТЕРІАЛИ

Додаткові навчально-інформаційні матеріали, ілюстрації і приклади робіт зберігаються в електронному вигляді на кафедрі МЖ ХДАДМ та електронних носіях викладача та можуть надаватись викладачем за проханням студента після закінчення практичного заняття, або під час безпосередньої роботи над певним завданням.

НЕОБХІДНЕ ОБЛАДНАННЯ

Блокнот для конспекту, ручка. Комп'ютерна техніка (ноутбук, планшет тощо) з можливістю виходу до мережі Інтернет. Програми, необхідні для виконання завдань: Microsoft Word, Power Point. Акрилові фарби, палітра, пензлі, олівці, маркери, гумка, папір.

МЕТА Й ЗАВДАННЯ КУРСУ

Метою навчальної дисципліни «Сучасна практика і наукові дослідження монументального мистецтва» є формування у студентів 1-го вищого рівня навчання ґрунтовних фахових компетентностей, спрямованих на усвідомлення закономірностей і сучасних викликів монументального мистецтва на матеріалах засвоєння досвіду видатних

сучасних митців, що мають успішну реалізацію, свою індивідуальну й впізнавану художню мову.

Дисципліна призначена для формування фахових компетентностей, зокрема усвідомлення результатів навчання з урахуванням своєї індивідуальної освітньої траєкторії, здатності презентувати свою творчість, проводити наукові дослідження в галузі монументального мистецтва, обґрунтовувати і узагальнювати свої теоретичні здобутки.

Основними завданнями вивчення дисципліни є поглиблення і систематизація знань з обраного фаху; створення відчуття професійної приналежності до обраного фаху на рівні критичного аналізу досягнень монументального малярства як в Україні, так і у світовій художній культурі та усвідомлення своїх творчих напрацювань і сильних позицій перед початком професійної творчої діяльності чи продовження навчання на другий (магістерський) ступінь вищої освіти. Результатом вивченої дисципліни має стати застосування знань з історії і сучасної практики монументального мистецтва, його етапів, процесів і професійних підходів до вирішення складних художніх завдань, впровадження українського і зарубіжного досвіду у своїй роботі, побудова своєї подальшої індивідуальної професійної стратегії та траєкторії.

КОМПЕТЕНТНОСТІ

Дисципліна забезпечує наступні загальні та спеціальні компетентності.

Загальні:

ЗК 2 - Здатність зберігати і примножувати культурно-мистецькі, екологічні, моральні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя.

ЗК 5 - Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.

ЗК 8 - Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел.

ЗК 9 - Здатність генерувати нові ідеї (креативність).

Спеціальні:

СК 2 - Здатність володіти основними класичними і сучасними категоріями та концепціями мистецтвознавчої науки.

СК 3 - Здатність формулювати цілі особистісного і професійного розвитку та умови їх досягнення, враховуючи тенденції розвитку галузі професійної діяльності, етапів професійного зростання та індивідуально-особистісних особливостей.

СК 5 - Здатність генерувати авторські інноваційні пошуки в практику сучасного мистецтва.

СК 6 - Здатність інтерпретувати смисли та засоби їх втілення у мистецькому творі.

СК 9 - Здатність використовувати професійні знання у практичній та мистецтвознавчій діяльності.

СК 11 - Здатність проводити сучасне мистецтвознавче дослідження з використанням інформаційно-комунікаційних технологій.

ПРОГРАМНІ РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ

ПРН 5 - Аналізувати та обробляти інформацію з різних джерел.

ПРН 8 - Аналізувати, стилізувати, інтерпретувати та трансформувати об'єкти (як джерела творчого натхнення) для розроблення композиційних рішень; аналізувати принципи морфології об'єктів живої природи, культурно-мистецької спадщини і застосовувати результати аналізу при формуванні концепції твору та побудові художнього образу.

ПРН 9 - Застосовувати знання з історії мистецтв у професійній діяльності, впроваджувати український та зарубіжний мистецький досвід.

ПРН 10 - Володіти основами наукового дослідження (робота з бібліографією, реферування, рецензування, приладові та мікрохімічні дослідження).

ПРН 14 - Тракувати формотворчі засоби образотворчого мистецтва, декоративного мистецтва, реставрації як відображення історичних, соціокультурних, економічних і технологічних етапів розвитку суспільства, комплексно визначати їхню функціональну та естетичну специфіку у комунікативному просторі.

ОПИС ДИСЦИПЛІНИ

Спрямованість та академічна специфіка дисципліни визначається формально-логічною структурою побудови навчального плану та характером запропонованих для формування компетентностей.

Дисципліна вивчається упродовж сьомого семестру/ (на 4-му курсі) / (3 кредитів ECTS, 30 навчальних годин, в тому числі 18 годин — лекцій, 12 годин — практичних занять та 60 годин — самостійної роботи у межах даного семестру). Дисципліна викладається в межах скороченого навчального циклу (10 тижнів), не передбачає розподіл на модулі і складається з 3 змістовних складових (тем).

ТЕМА 1. ХУДОЖНІЙ ВЕКТОР. СТИЛІСТИЧНІ ІМПРОВІЗАЦІЇ З**ВИКОРИСТАННЯМ МОДЕРНИХ І ПОСТМОДЕРНИХ ХУДОЖНІХ СТРАТЕГІЙ**

Тема 1. Від традиції до сучасності: ідеї, завдання, форми і методи сучасного монументального мистецтва

Тема 2. Художні стратегії модернізму

Тема 3. Колаж, реді-мейд і пастіш у монументальному мистецтві

Тема 4. Історія, види та стратегії стріт-арту

Тема 5. Тромпльє та сучасні стратегії ілюзорності в стріт-арті

Тема 6. Диджитал-арт в монументальному мистецтві

ТЕМА 2. ТЕОРЕТИЧНИЙ ВЕКТОР. НОВАТОРСЬКІ ПРИЙОМИ ТА АВТОРСЬКІ ПІДХОДИ СУЧАСНИХ МОНУМЕНТАЛІСТІВ (ДОСЛІДЖЕННЯ ТВОРЧОСТІ)

Тема 7. Індивідуальна художня стратегія сучасного монументаліста: різність досвідів

Тема 8. Наукові дослідження мистецького доробку: від контексту до концепту

ТЕМА 3. НАВИЧКИ САМОПРЕЗЕНТАЦІЇ. СТВОРЕННЯ АВТОРСЬКОГО ПОРТФОЛІО

Тема 9. Презентація і самопрезентація сучасного митця: загальний підхід та цільова аудиторія

Тема 10. Самопрезентація і створення портфоліо

ФОРМАТ ДИСЦИПЛІНИ

Контент дисципліни пропонується студентам через лекційну та практико-орієнтовану комунікацію. Форма викладу діалогічна, відкрито-комунікаційна, припускає розв'язання поточних дисциплінарних питань, підтем та практичних завдань. Теми розкриваються шляхом лекційних та практичних занять. Лабораторні заняття не передбачені. Самостійна робота здобувача спрямована на здобуття вмінь та навичок на ґрунті здобутих під час аудиторної роботи знань. Основним змістом самостійної роботи є: пошук додаткової інформації, її аналіз та інтерпретація, підготовка презентацій та доповідей, а також виконання практичних вправ на задані теми.

ФОРМАТ СЕМЕСТРОВОГО КОНТРОЛЮ

Формою контролю є диференційний залік. Для його отримання слід мати необхідні результати контролю у формі поточних перевірок виконання завдань аудиторної частини курсу та самостійної роботи. Для тих студентів, які бажають покращити результат, передбачені письмові контрольні питання за темами дисципліни (10 балів).

ШКАЛА ОЦІНЮВАННЯ

Національна	Бали	ECTS	Диференціація А (внутрішня)	Національна	Бали	ECTS
відмінно	90–100	A	A+ 98–100	задовільно	64–74	D
			A 95–97		60–63	E
			A- 90–94	незадовільно	35–59	FX
добре	82–89	B		незадовільно (повторне проходження)	0–34	F
	75–81	C				

ПОЛІТИКА ВІДВІДУВАНOSTІ

Пропускати заняття без поважних причин недопустимо (причини пропуску мають бути підтверджені). Запізнення на заняття не вітаються. Якщо студент пропустив певну тему, він повинен самостійно відпрацювати. В разі необхідності студент може звертатися за консультаціями до викладача. Звітом за пропущені заняття є результати поточного контролю, крім випадків, коли студентом не набрана необхідна (мінімальна) кількість балів. У цьому випадку програмою дисципліни передбачена можливість виконання додаткових навчальних завдань (як письмових, так і усних).

АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ

Студенти зобов'язані дотримуватися правил академічної доброчесності (у своїх доповідях, статтях, при складанні іспитів тощо). Жодні форми порушення академічної доброчесності є неприйнятними. Якщо під час рубіжного контролю помічено не доброчесне використання інформації, студент втрачає право отримати бали за тему і перескладає її під час заліку. Якщо це відбулось в процесі заліку, студент отримує тільки ті бали, що були зараховані за попередні етапи контролю.

Корисні посилання:

<https://законодавство.com/zakon-ukrajiny/stattya-akademichna-dobrochesnist-325783.html>

<https://www.ksada.org/wp-content/uploads/2025/03/polozhennya-pro-akademichnu-dobrochesnist.pdf>

РОЗКЛАД КУРСУ

Весняний семестр (4-й рік навчання на бакалаврат)

Дата	Тема	Вид заняття	Зміст	Годин	Рубіжний контроль	Деталі
	I	ТЕМА 1. ХУДОЖНІЙ ВЕКТОР. СТИЛІСТИЧНІ ІМПРОВІЗАЦІЇ З ВИКОРИСТАННЯМ МОДЕРНИХ І ПОСТМОДЕРНИХ ХУДОЖНІХ СТРАТЕГІЙ				
1-й тиждень	1	Лекція	<i>Від традиції до сучасності: ідеї, завдання, форми і методи сучасного монументального мистецтва</i>	3		Лекція
2-й тиждень	2	Лекція	<i>Художні стратегії модернізму</i>	2		Лекція
		Практичні заняття	Художні вправи	1	перегляд	
3-й тиждень	3	Лекція	<i>Колаж, реді-мейд і настіш у монументальному мистецтві</i>	2		Лекція
		Практичні заняття	Художні вправи	1	перегляд	
4-й тиждень	4	Лекція	<i>Історія, види та стратегії стріт-арту</i>	3		Лекція
5-й тиждень	5	Лекція	<i>Тромпль та сучасні стратегії ілюзорності в стріт-арті</i>	1,5		Лекція
		Практичні заняття	Художні вправи	1,5	перегляд	
6-й тиждень	6	Лекція	<i>Диджитал-арт в монументальному мистецтві</i>	1,5		Лекція
		Практичні заняття	Художні вправи	1,5	перегляд	

	II	ТЕМА 2. ТЕОРЕТИЧНИЙ ВЕКТОР. НОВАТОРСЬКІ ПРИЙОМИ ТА АВТОРСЬКІ ПІДХОДИ СУЧАСНИХ МОНУМЕНТАЛІСТІВ (ДОСЛІДЖЕННЯ ТВОРЧОСТІ)				
7-й тиждень	2	Лекція	Індивідуальна художня стратегія сучасного монументаліста: різність досвідів	1,5		Лекція
		Практичні заняття	Теоретичні дослідження Пошуки, аналіз та систематизація матеріалу	1,5	Збір матеріалу, перегляд, обговорення	
8-й тиждень	2	Лекція	Наукові дослідження мистецького доробку: від контексту до концепту	1,5		Лекція
		Практичні заняття	Теоретичні дослідження презентація	1,5	РРТ-презентація, доповідь	
	III	ТЕМА 3. НАВИЧКИ САМОПРЕЗЕНТАЦІЇ. СТВОРЕННЯ АВТОРСЬКОГО ПОРТФОЛІО				
9-й тиждень	5	Лекція	Презентація і самопрезентація сучасного митця: загальний підхід та цільова аудиторія	1		Лекція
		Практичні заняття	Робота над портфоліо, підбір матеріалу	2	презентація	
10-й тиждень	5	Лекція	Самопрезентація і створення портфоліо	1		Лекція
		Практичні заняття	Робота над портфоліо, Завершення презентації	2	РРТ-презентація	

РОЗПОДІЛ БАЛІВ

Тема	Форма звітності	Бали
1	Поточний контроль	0–50
2	Поточний контроль	0–25
3	Поточний контроль	0–25
	Всього балів	100

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ

Бали		Критерії оцінювання
	0-100	
A+	95-100	Студент(ка) в повному обсязі опанував(ла) матеріал теми, надав додаткові матеріали за темою. Вчасно виконав(ла) завдання практичних занять і глибоко проробив(ла) теоретичну й дослідницьку тему на науковому рівні, підготував(ла) якісні презентації і текстовий супровід. Все оформлено на найвищому рівні.

A	90-94	Студент(ка) в повному обсязі опанував(ла) матеріал теми, вчасно виконав(ла) практичні завдання і ретельно проробив(ла) теоретичну й дослідницьку тему, підготував(ла) презентації і текстовий супровід. Все оформлено на гарному рівні.
B	82-89	Студент(ка) в повному обсязі опанував(ла) матеріал теми, виконав(ла) практичні завдання і проробив(ла) теоретичну й дослідницьку тему на гарному рівні, підготував(ла) презентації і текстовий супровід з незначними помилками.
C	75-81	Студент(ка) в повному обсязі опанував(ла) матеріал теми, але зробив(ла) значні помилки, є невеликі проблеми з якістю виконання та своєчасністю виконання практичних і теоретичних завдань.
D	64-74	Студент(ка) не в повному обсязі опанував(ла) матеріал теми, робота виконана на недостатньому рівні із значними недоліками, наявні проблеми з якістю виконання та своєчасністю виконання практичних завдань і презентацій.
E	60-63	Студент(ка) в недостатньому обсязі опанував(ла) матеріал теми, виконана робота має багато значних помилок, виконана не своєчасно.
FX	35-59	Студент(ка) в мінімальному обсязі опанував(ла) матеріал теми, виконана робота має дуже велику кількість помилок, виконана із значним запізненням.
F	0-34	Повний пропуск рубіжного контролю та невиконання завдань (обов'язкове повторне вивчення дисципліни).

СИСТЕМА БОНУСІВ

Передбачено додаткові бали за активність студента під аудиторної роботи (3), виступ на конференції або публікацію статті за темою дослідження, виконані в межах дисципліни (5–8). Максимальна кількість балів: 10.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Голубець О. Мистецтво ХХ століття: український шлях. Львів: Колір ПРО, 2012. 199 с.
2. Енциклопедія постмодернізму ред. Ч. Вінквіста та В. Тейлора. Пер. з англ. Київ: Основи, 2003. 503 с.
3. Історія мистецтва від найдавніших часів до сьогодення / за заг. редакцією Стівена Фартинга і з передмовою Річарда Корка. Харків: Vivat, 2019. 575 с.
4. Котляр Є. Харківські монументалісти: горизонти сучасної школи. *Образотворче мистецтво*. К.: Національна спілка художників України, 2006. № 3. С. 86-91.
5. Сидоренко В. Д. Візуальне мистецтво від авангардних зрушень до новітніх спрямувань: Розвиток візуального мистецтва України ХХ – ХХІ століть. Ін-т проблем сучасного мистецтва НАМ України. Київ : ВХ, 2008. 188 с.
6. Складенко Г. Я. Художник і місто: Проблеми формування архітектурно-художнього ансамблю. К., 1990.

7. Соколюк Л. Історія монументального малярства : Навч. посібник. Харків : ХДАДМ, 2002. 62 с.
8. Соколюк Л. Михайло Бойчук та його школа. Харків : Видавець Савчук О.О., 2014. 386 с. : 488 іл.
9. Худякова А.Г. Український стінопис ХХ – поч. ХХІ ст.: особливості розвитку національної моделі. Дис. на зд. ступ. доктора філософії (Ph.D), спец. 023 – Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація, Харків: ХДАДМ, 2024. 348 с. <https://surl.ln/mndzfx>
10. Шеменева Ю.В. Мурали України у світовому стріт-арті: формотворення, пластичне модулювання, художньо-образні особливості. Дис. на зд. ступ. доктора філософії (Ph.D), спец. 023 – Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація, Київський університет імені Бориса Гринченка. Київ, 2021. <https://surl.li/hukjif>
11. Cristian Campos. 1000 Ideas for Graffiti and Street Art: Paco Asensio, 2010.
12. Walled City: The Art of the Mural. First publishing in 2017 in the United State of America by Gingko Press by arrangement with Sandu Publishing Co., Ltd. 239.

Додаткова:

1. Грицюк К. Мурали : новий підхід до старого мистецтва [Електронний ресурс]. URL: <https://theoutlook.com.ua/article/5056/murali-novij-pidxid-do-starogo-mistetstva.html>
2. Єпіхіна Д. Техніка та технологія монументального розпису у сучасному міському середовищі. *Проблеми розвитку міського середовища*. 2015. Вип. 2. С. 54–61.
3. Котляр Є. Виставковий проєкт "Щастя в квадраті" як мистецький досвід спротиву. *Культура і мистецтво в умовах російсько-української війни: художні стратегії, дискурсивні практики, вектори осмислення*: зб. матер. Міжнародної наук.-практ. конф., м. Київ, 29—30.05.2024 / упоряд. М. Полякова. Київ: Інститут проблем сучасного мистецтва НАМ України, 2024. С. 94-99.
4. Котляр Є. Харківська школа монументального мистецтва: традиції та сучасність. *Харківщина мистецька: історія, традиції, сучасність*. До 70-річчя Харківської організації Національної спілки художників України. Збірка статей за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 22 жовтня 2008 р.) / Уклад. О.Й. Денисенко. Харків: Золоті сторінки, 2008. С. 62-68.
5. Майданець О. Інновації в українському монументально-декоративному мистецтві першої третини ХХ ст. *Українська академія мистецтва*. Київ, 2003. Вип. 10
6. Монументальний живопис по-сучасному : мурали Києва, що надихають [Електронний ресурс]. URL: <http://universe.zp.ua/?p=16367>
7. Саркісян М. Народні традиції у монументально-декоративному мистецтві України ХХ ст. *Арт-простір*. № 1. С. 62-66
8. Соколюк Л. Д. Бойчукізм і проблема стилю в українському мистецтві першої третини ХХ століття. 1993. 48 с.
9. Соколюк Л. Новий погляд на українське мистецтво першої третини ХХ століття. *Мистецтвознавство України*. К., 2001. Вип. 2
10. Стріт-арт в Україні, вандалізм та авторське право на графіті: художник Віталій Dilk Грех про вуличне мистецтво [Електронний ресурс]. URL: <https://chernozem.info/journal/street-art-v-ukrayini/>. Назва з екрану.
11. Сучасний вуличний стінопис у містах України [Електронний ресурс]. URL: <http://www.wikiwand.com/uk/Стінопис>. Назва з екрану.
12. Худякова А. Г. Антивоєнні мурали в Україні та світі під час російсько-української війни. *HUDPROM: The Ukrainian Art and Design Journal*. 2023. № 1. С. 193 – 205.

13. Чепелик О. Художня виразність при формуванні інтер'єрів засобами образотворчого мистецтва, і зокрема скульптури. Українська академія мистецтва. К., 2013. Вип. 21.
14. Щастя в квадраті. Каталог виставки. Кураторський проєкт Євгена Котляра / Автор-укладач Котляр Є. Харків: Харківська державна академія дизайну і мистецтв, 2023. – 106 с. / Happiness Squared. Exhibition catalog. A curatorial project by Yevgen Kotlyar / Author-compiler Ye. Kotlyar. Kharkiv: Kharkiv State Academy of Design and Arts, 2023. – 106 p.
15. Brighenti, A. M. At the wall: graffiti writers, urban territoriality, and the public domain. Space and Culture. 2010. P. 315-332.
16. Kotlyar E., Teter M. The Light of the Revival. Stained Glass Design for Restituted Synagogues of Ukraine by Eugeny Kotlyar. Catalog of the Exhibition at the Center for Jewish Studies at Fordham University, September 10 – October 10, 2023. New York, The Center for Jewish Studies at Fordham University, 2023. 56 p.
17. Lohman, J. The Walls Speak: Murals and Memory in Urban Philadelphia. Philadelphia : University of Pennsylvania, 2001. 305 p. 90. Lombard, K.-J. Art crimes: the governance of hip hop graffiti. Journal for Cultural Research, 2012. P. 255-278.
18. Waclawek, A. Graffiti and Street Art. London: Thames Hudson, 2011.